

The Principle of Reasonableness in Oil and Gas Contracts

Mohammad Taqi Rafiei^{1✉} , Gholamreza Moghaddam Rashidi²

1. Corresponding Author; Associate Professor, Department of Energy and International Trade Law, Faculty of Law, University of Tehran (Farabi College), Tehran, Iran. Email: rafiei@ut.ac.ir

2. PhD Candidate in Oil and Gas Law, Faculty of Law, University of Tehran (Farabi College), Tehran, Iran. Email: reza.moghaddam@ut.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Manuscript received:
7 December 2024
final revision received:
1 February 2025
accepted:
21 February 2025
published online:
15 March 2025

Keywords:
Contract adjustment,
Contractual balance,
Contractual fairness,
Legal principle of
reasonableness,
Petroleum contracts

Abstract

Due to economic, environmental, and political issues, as well as the existence of international factors, oil and gas contracts are very significant. Although the specificity of the subject of these contracts has given them a different face and distinguishes the characteristics of these types of contracts, the question is whether the principles of contracts, including the principle of reasonableness, govern such special contracts. It seems there is no major difference between these contracts and others regarding the rule of the legal principles governing contracts. In addition, these principles govern all types of upstream oil and gas contracts, despite their differences. In the present article, which is carried out using a descriptive-analytical method, while studying the principle of reasonableness as one of the governing principles of contracts, its role in oil and gas contracts was examined. The result is that this principle governs all types of upstream oil contracts, and in their different parts, especially their fiscal regimes, clauses in accordance with this principle have been provided.

Cite this article: Rafiei, Mohammad Taqi; Moghaddam Rashidi, Gholamreza (2025) "The Principle of Reasonableness in Oil and Gas Contracts" *Energy Law Studies*, 10 (2): 253 - 280.
DOI: <https://doi.com/10.22059/JRELS.2025.384295.570>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

Introduction

Oil and gas, and the contracts involving these commodities, are of strategic and vital importance worldwide. Meanwhile, contracts concluded for the purposes of exploration, development, and production are more complex than other petroleum-related contracts, including purchase and sale agreements. The former, known as upstream oil and gas contracts, exist in various forms, including concession arrangements, joint venture contracts, production sharing agreements, and service contracts such as buyback and IPC (Iran Petroleum Contract). Despite the differences between these types of contracts, they share several common features.

First, these contracts face numerous uncertainties and are inherently risky, particularly the risk of failure in achieving exploration objectives, such as discovering commercially viable oil reserves, resulting in uncompensated losses and the inability to recover the capital invested. Second, the long duration of these contracts adds to the complexity of drafting them, as governing factors and conditions may change over time. Third, one of the parties is typically the host state or an institution representing it, which can become a determining factor in disrupting the contractual balance in favor of the reservoir-owning state.

Contracts are governed by various principles that influence their drafting, execution, and interpretation. These principles are general and permanent, representing the legal values governing society, from which applied principles and rules originate. Many of these general principles also apply to oil and gas contracts. One such principle is the principle of reasonableness, also referred to as the principle of conventionality. The principle of reasonableness is a legal criterion that, by following the standards of rationality and established custom, aims to establish contractual justice and ensure the logical conformity of the real and objective terms and conditions of contracts with the subjective forms of law and reason. This principle operates from the initial stages of contract conclusion through its execution, termination, adjustment, or interpretation, and may also serve as a criterion in judicial adjudication or sanction.

Method

The present research, carried out through a descriptive–analytical method and based on library sources, aims to investigate the application of this principle in petroleum contracts. As noted above,

while the principle of reasonableness governs contracts in general, petroleum contracts possess special characteristics that warrant deeper examination. Accordingly, this article seeks to answer whether, despite the specific features of petroleum contracts, the principle of reasonableness governs them. If the answer is affirmative, what examples demonstrate this principle in practice? The hypothesis of this research is that, in addition to the general applicability of the principle of reasonableness in oil and gas contracts, numerous examples of such applicability can be found in practice.

Conclusions

The findings of this research are divided into two parts. The first part, assuming the applicability of this principle in the aforementioned contracts, demonstrates how the principle of reasonableness provides protection for both contracting parties and balances the interests of the reservoir owner as a sovereign state and the investor as a private party. It further argues that oil contracts are *state contracts* rather than *administrative contracts*. Oil contracts do not derive their validity solely from the will of the government, and unilateral authority is not an inherent characteristic of these agreements that would exclude the application of the principle of reasonableness. The historical fluctuations in the processes of nationalization and the evolution of compensation methods further illustrate the feasibility of applying the principle of reasonableness in petroleum contracts.

The second part examines various manifestations of this principle by referencing clauses from production sharing, concession, and service contracts, showing that reasonableness appears most prominently in the fiscal regime of oil contracts. A clear example is the inclusion of *renegotiation clauses*, which reinforce party autonomy and enable contractual adjustment in line with reasonableness and contractual justice. The *modern stabilization clause* also reflects this principle, balancing investor rights with host state sovereignty. The use of *sliding scales*, mechanisms that automatically adjust the contract in response to predefined variables, illustrates another example of reasonableness aimed at maintaining contractual balance. Furthermore, reliance on *field realities* exemplifies the application of the reasonableness principle. The oil field behaves as a dynamic entity and must be managed according to its evolving conditions; thus, contract terms should logically adapt to such realities. For example, *enhanced oil recovery* measures and the *reasonable calculation of*

incurred costs align contract performance with field conditions. Similarly, avoiding rigid capital cost caps and ensuring adequate monitoring of annual work programs and budgets reflect reasonableness in practice. Finally, the *breaking of ring-fencing* and the growing trend toward the consolidation of fiscal regimes across multiple contracts with the same investor, along with the provision of fair conditions for investors facing financial loss, further demonstrate how the principle of reasonableness mitigates risks and strengthens the contractual framework in the petroleum industry.

اصل معقولیت در قراردادهای نفت و گاز

محمد تقی رفیعی^۱، غلامرضا مقدم رشیدی^۲

۱. نویسنده مسئول؛ دانشیار گروه حقوق انرژی و تجارت بین الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه تهران (دانشکدگان فارابی)، تهران، ایران. رایانامه: rafiei@ut.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری حقوق نفت و گاز، دانشکده حقوق، دانشگاه تهران (دانشکدگان فارابی)، تهران، ایران. رایانامه: reza.moghaddam@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۹/۱۷

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۱۱/۱۳

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۱۲/۳

تاریخ انتشار:

۱۴۰۳/۱۲/۲۵

کلید واژه‌ها:

اصل حقوقی معقولیت، تعدیل

قرارداد، توازن قراردادی،

عدالت قراردادی، قرارداد نفتی.

استناد: رفیعی، محمد تقی؛ مقدم رشیدی، غلامرضا (۱۴۰۳). «اصل معقولیت در قراردادهای نفت و گاز»، *مطالعات حقوق انرژی*، ۱۰،

(۲)، ۲۵۳-۲۸۰. <http://doi.org/10.22059/JRELS.2025.384295.570>

© نویسندگان.

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

مقدمه

نفت و گاز به عنوان کالایی راهبردی از دیدگاه‌های متفاوت، اهمیت بسزایی دارد و از این رو مسائل مربوط به آن توجه ویژه‌ای را می‌طلبد. یکی از مهم‌ترین بخش‌های مرتبط با این حوزه، قراردادهای نفتی است؛ به گونه‌ای که می‌توان گفت تقریباً تمامی بخش‌های صنعت نفت به قرارداد پیوند خورده است. قراردادهای نفتی براساس تراضی متقابل طرفین شکل گرفته‌اند؛ طرفینی که اغلب یکی از آن‌ها دولت یا نهادی نماینده آن است. به همین دلیل، بسیاری از اصول و ضوابط کلی حاکم بر قراردادها، بر قراردادهای نفتی نیز اعمال می‌شود. اصل معقولیت، در کنار اصولی همچون اصل حاکمیت اراده و اصل لزوم در حقوق قراردادها مطرح است و می‌کوشد براساس معیارهای عقلانیت و عرف، عدالت و توازن قراردادی را برقرار سازد. خاستگاه اصل مذکور، چنانکه خواهد آمد، نظام حقوقی کامن‌لو است. اصل معقولیت به‌رغم حضور در قواعد و مقررات گوناگون و حکومت بر قراردادها، به تازگی وارد ادبیات حقوقی کشور شده است.

پژوهش پیش‌رو که به روش توصیفی-تحلیلی و با گردآوری اطلاعات به‌صورت کتابخانه‌ای انجام شده، در پی بررسی حاکمیت این اصل بر قراردادهای نفتی است. چنانکه گذشت، این اصل به‌طور کلی در قراردادها حاکم است؛ اما قراردادهای نفتی در مقایسه با سایر قراردادها دارای ویژگی‌های خاصی هستند که بررسی و تحلیل دقیق‌تر و ژرف‌تری را می‌طلبند. در این پژوهش به این پرسش پرداخته می‌شود که آیا به‌رغم ویژگی‌های خاص قراردادهای نفتی، اصل معقولیت بر آن‌ها حاکم است و در صورت حاکمیت این اصل، چه مصادیقی در این قراردادها می‌توان یافت که نشان‌دهنده اعمال آن هستند؟ در همین راستا، ضمن تعریف مفاهیم در بخش اول، در بخش دوم امکان‌سنجی حاکمیت اصل معقولیت در قراردادهای نفتی و در بخش سوم برخی از مصادیق این اصل در قراردادها بررسی می‌شود.

۱. مفاهیم و تعاریف

در بخش حاضر ضمن تعریف قراردادهای نفت و گاز، مفهوم اصل معقولیت که شناخت آن برای ورود به بحث ضروری است، مورد تحقیق قرار می‌گیرد.

۱.۱. قراردادهای نفت و گاز

قرارداد، عقد، معامله، موافقت‌نامه یا پیمان عملی حقوقی است که به‌موجب آن اشخاص با اراده متقابل خود، ماهیتی حقوقی ایجاد می‌کنند. به‌طور کلی، منظور از قرارداد نفتی، قراردادی است که موضوع آن نفت یا مربوط به نفت باشد. اصطلاح «قرارداد نفتی» به توافق‌نامه‌ای گفته می‌شود

که معمولاً میان دولت و یک شرکت خارجی نفتی برای تنظیم پروژه‌ای به منظور اکتشاف و استخراج نفت و گاز در کشور میزبان منعقد می‌گردد. این قراردادها در بخش بالادست به‌طور کلی شامل ترتیبات امتیازی^۱، قراردادهای مشارکت در سرمایه‌گذاری^۲، مشارکت در تولید^۳ و قراردادهای خدماتی^۴ هستند. بخش‌های پایین‌دستی نیز که شامل مواردی همچون انتقال و تبدیل نفت و گاز به سایر فرآورده‌هاست، از این مسئله مستثنا نیست. فعالیت‌های ویژه این بخش نیز بر انعقاد قراردادهای متنوعی متکی است؛ از جمله قراردادهای پیمانکاری، بیع متقابل^۵ و انواع مشارکت عمومی-خصوصی^۶ همانند ساخت، بهره‌برداری و مالکیت^۷، ساخت، بهره‌برداری و انتقال^۸.

بند ۱۶ ماده یک «قانون اصلاح قانون نفت» مصوب ۱۳۹۰، قرارداد نفتی را این‌چنین تعریف می‌کند: «توافق دو یا چندجانبه بین وزارت نفت یا هریک از شرکت‌های اصلی تابعه آن یا هر واحد عملیاتی با یک یا چند واحد عملیاتی یا اشخاص حقیقی یا حقوقی در داخل یا خارج از کشور که براساس قوانین موضوعه، انجام تمام یا قسمتی از عملیات بالادستی و پایین‌دستی و یا تجارت نفت، فرآورده‌های نفتی و محصولات پتروشیمیایی، مورد تعهد قرار می‌گیرد». در پژوهش حاضر مراد از قرارداد نفتی، قرارداد بالادستی صنعت نفت است.

۱.۲.۱ اصل معقولیت

اصول حقوقی به‌طور کلی، ضابطه‌هایی هستند که بر روابط حقوقی حاکم‌اند و چهارچوب و بستر مناسبی را برای دستیابی به اهداف مدنظر آن روابط، اعم از اعمال یا وقایع حقوقی، ایجاد می‌کنند. این اصول، «اصولی کلی و دائمی هستند که منشأ وضع چند قاعده جزئی و نماینده ارزش‌های حقوقی حاکم بر جامعه به‌شمار می‌روند» (صادقی، ۱۳۸۴: ۳۲). در پرتو این اصول، مقررگذاشتن انجام می‌شود و مقررات مصوب، بر همان مبنا تفسیر و اجرا می‌شوند. هرچند اصول حقوقی در مبانی بسیار به هم شبیه‌اند، تمایز قلمرو انواع حقوق، اصول متنوعی را می‌طلبد. «اصل معقولیت یک ضابطه حقوقی است که باتوجه به استانداردهای عقلانیت و عرف و با هدف عدالت قراردادی و با ضمانت اجرای بطلان قرارداد یا تعدیل آن در فرایند تفسیر و دادرسی،

-
1. Concession Arrangement
 2. Joint Venture
 3. Production Sharing Agreement
 4. Service Contract
 5. Buyback
 6. Public-Private Partnership (PPP)
 7. Build Operate Ownership (BOO)
 8. Build Operate Transfer (BOT)

شرایط واقعی و عینی قرارداد را از انعقاد تا اجرا به طور منطقی با شکل انتزاعی قانون و عقل تطبیق می‌دهد» (رفیعی و باقریان، ۱۴۰۰: ۱۰۵). اصل معقولیت یا به سخن دیگر، اصل متعارف بودن^۱، اصلی است حاکم بر قراردادهای که در ذیل حقوق خصوصی مطرح می‌شود. این اصل به طور گسترده در نظام حقوقی کامن‌لو مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ درحالی‌که در نظام حقوقی رومی-ژرمنی مهجور مانده است. متعارف بودن، افزون بر آنکه اصلی حقوقی و قاعده‌ای اخلاقی است، یک قاعده رفتاری برای طرفین قرارداد نیز محسوب می‌شود (Ferrari, 2008: 2002). این اصل بر تمامی مراحل انعقاد، اجرا و دادرسی یا داوری قرارداد حاکم است.

درخصوص پذیرش این اصل در نظام حقوقی ایران به ماده ۱۷۹ قانون دریایی ایران^۲ استناد می‌شود. چنانکه برخی از حقوق دانان این ماده را مستند عدل و انصاف می‌دانند (لنگرودی، ۱۳۸۵: ۱۹۹)، مبنای این اصل عدالت و انصاف است. در اسناد بین‌المللی مختلف، ازجمله اصول حاکم بر قراردادهای تجاری بین‌المللی مؤسسه بین‌المللی یکنواخت‌سازی حقوق خصوصی^۳، اصول حقوق قراردادهای اروپایی^۴، کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا^۵ و اصول و قواعد نمونه حقوق خصوصی اروپا (طرح چهارچوب مشترک مرجع)^۶، درک مشترکی از اصل معقولیت وجود دارد. در اصول و قواعد نمونه حقوق خصوصی اروپا و اصول حقوق قراردادهای اروپایی مواردی مثل شخص معقول، تلاش معقول و قیمت معقول مورد اشاره قرار گرفته است (کاتبی و آذین، ۱۴۰۰: ۱۵۸). اصل معقولیت از اصول زنده و پویا در دنیاست و براساس آن، هنگامی که شرایط و اوضاع اقتصادی تغییر می‌کند، قوانین کشورها نیز متأثر از آن تغییر می‌یابند. به تازگی به دلیل شیوع بیماری کرونا، آرای مهمی بر مبنای اصل معقولیت از دادگاه‌های کانادا صادر شده و در نتیجه، قواعد جدیدی را در حقوق قراردادهای پدید آورده است (رفیعی و باقریان، ۱۴۰۰: ۱۰۵). اصل معقولیت ارتباط تنگاتنگی با دکتترین نامعقول بودن دارد. دکتترین نامعقول بودن به دادگاه‌ها اجازه می‌دهد الزام آور بودن قرارداد

۱. تفسیر معقولیت به مقبولیت اجتماعی موجب شده است که دو اصطلاح متعارف و معقول به یک معنا به کار روند (قنوتی و همکاران، ۱۳۹۸: ۵).

۲. ماده ۱۷۹ قانون دریایی ایران اشعار می‌دارد: «امکان تغییر یا فسخ قرارداد و کمک و نجات: هر قرارداد کمک و نجات که در حین خطر و تحت تأثیر آن منعقد شده و شرایط آن به تشخیص دادگاه غیرعادلانه باشد ممکن است به تقاضای هریک از طرفین به وسیله دادگاه باطل و یا تغییر داده شود. در کلیه موارد چنانچه ثابت شود رضایت یکی از طرفین قرارداد بر اثر حيله یا خدعه یا اغفال جلب شده است و یا اجرت مذکور در قرارداد ذکر شده به نسبت خدمت انجام یافته فوق العاده زیاد و یا کم است، دادگاه می‌تواند به تقاضای یکی از طرفین، قرارداد را تغییر داده و یا بطلان آن را اعلام نماید».

3. Unidroit principles of international commercial contract.

4. Principles of European Contract Law.

5. United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods.

6. Draft Common Frame Of Reference.

و یا هر شرطی را که در زمان انعقاد، غیرمعقول تشخیص داده شود، منتفی بدانند (کاظم‌پور، ۱۳۸۹: ۱۴۱). پژوهش حاضر تلاشی برای اثبات حاکمیت این اصل بر قراردادهای نفتی است.

۲. امکان‌سنجی حاکمیت اصل معقولیت بر قراردادهای نفتی

قراردادهای نفتی دارای ویژگی‌های خاصی هستند که آن‌ها را از سایر قراردادهای دولتی، خصوصی، اداری و تجاری متمایز می‌سازد. در کشورهایی که منابع طبیعی به ملت یا حاکمیت تعلق دارد، وسواس بسیاری در انعقاد قرارداد، تعیین شروط آن و انتخاب نظام مالی و مالیاتی مناسب برای اعمال حاکمیت و حفظ حقوق ملت وجود دارد. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های این قراردادها، پرمخاطره بودن مرحلهٔ اکتشاف در آن‌هاست؛ چراکه بازپرداخت این هزینه‌ها توسط شرکت ملی نفت منوط به یافتن یک میدان تجاری است. به‌طورکلی، ویژگی‌های برجستهٔ قراردادهای نفتی ناشی از تجمع سه ویژگی مهم به‌طور همزمان است: اول آنکه یکی از طرفین در این قراردادها دولت یا سازمانی وابسته به اوست. دوم آنکه موضوع آن‌ها اکتشاف و بهره‌برداری از منابع نفتی است و سوم طولانی بودن مدت این قراردادهاست (موحد، ۱۳۸۶: ۱۰۱). امتیازنامه‌ها و قراردادهای نفتی از اصول و ضوابط ویژه‌ای پیروی می‌کنند که طی یکصد سال گذشته رفته‌رفته شکل گرفته‌اند (شیروی، ۱۴۰۰: ۸۱). از این‌رو، این قراردادها شامل شرایط استثنایی و متمایزی هستند که در حقوق خصوصی یا سایر قراردادها دیده نمی‌شود (Egypt oil and gas group, 2022).

با عنایت به ویژگی‌های متمایز این نوع قراردادها باید به این مهم پرداخت که آیا اساساً اصل معقولیت بر این قراردادها حاکم است یا خیر؟ در نگاه نخست، پرمخاطره بودن این قراردادها و مسائلی چون حق حاکمیت دائمی بر منابع طبیعی و نقش دولت به‌عنوان یکی از طرفین قراردادی، جایی برای حاکمیت اصلی که در پی برپایی توازن و عدالت قراردادی است، باقی نخواهند گذاشت؛ زیرا عدم توازن در ذات این قراردادها نهفته شده است. ریسک این قراردادها به حدی است که پذیرش آن‌ها به قماربازی تشبیه شده است (شیروی، ۱۴۰۰: ۴۵۲). تجمیعی از ریسک‌های مالی و اقتصادی شامل ریسک در هزینه‌ها و درآمد و ریسک غیرمالی و غیراقتصادی شامل ریسک‌های زمین‌شناسی و فنی، قانونی، سیاسی، محیط‌زیستی و قوه قاهره در این قراردادها وجود دارد (ایرانپور، ۱۴۰۱: ۱۸۵-۲۰۳) که در سایر قراردادها یافت نمی‌شود. در این بازی پرمخاطره که مهم‌ترین ویژگی آن عدم قطعیت است و وجود قدرت حاکمیتی کشور سرمایه‌پذیر، امکان حاکمیت اصل معقولیت با مانع روبه‌روست. برخی قراردادهای مذکور را در شمار قراردادهای

خودالزام گر^۱ تلقی می‌کنند؛ به گونه‌ای که تنها تکیه‌گاه حمایتی برای شرکت‌های خصوصی، میل حاکمیت به بهره‌برداری سودمند از تولید باشد (Gurive et al, 2013: 303).
باتوجه به آنچه گذشت، در ادامه ضمن بررسی دلایل گوناگون، صحت حاکمیت اصل یادشده در قراردادهای نفتی مورد بحث قرار می‌گیرد.

۱.۲. حمایت اصل معقولیت از هر دو طرف قرارداد

اصل معقولیت بخشی از حقوق قراردادهای و ابزاری است برای تحقق عدالت اجتماعی که به حمایت از طرف ضعیف‌تر در قرارداد برخاسته و جلوی تحمل شروط نامعقول توسط وی را می‌گیرد (رفیعی و باقریان، ۱۴۰۰: ۷۸). حال این پرسش مطرح می‌شود که باتوجه به دولتی بودن یکی از طرفین و عنایت به این مهم که قدرت حاکمه در دست اوست، آیا اصل معقولیت در پی حمایت از شرکت نفتی خارجی مجری خواهد بود؟ زیرا دولت نه تنها یک طرف قرارداد است، بلکه به سبب امکان اعمال حاکمیت بر نظام حقوقی داخلی خود، به عنوان ارباب قرارداد نیز شناخته می‌شود (Dolzer, 2018: 44). بنابراین با چنین دیدگاهی، حاکمیت اصل معقولیت در قراردادهای نفتی، محدود به حمایت از طرف خارجی یا سرمایه‌گذار خواهد بود.

با اندکی دقت در این مسئله، درخواهیم یافت که: اولاً، قدرت همواره در دست حاکمیت نیست، بلکه شرکت‌های خارجی، افزون‌بر داشتن سرمایه‌های هنگفت، گاهی از حمایت کشورهای خود نیز بهره‌مندند؛ ثانیاً، ابتلای برخی کشورهای دارنده نفت به بیماری هلندی^۲، آن‌ها را در مواجهه با مشکلات اقتصادی مانند تورم و بحران‌های مالی در موضع ضعف قرار می‌دهد؛ ثالثاً، تشکیل شرکت‌های ملی نفت و تفویض اختیارات انعقاد قراردادهای دولتی به این شرکت‌ها به جای خود دولت، نشان‌دهنده تمایل کشورها به خصوصی-تجاری و نه صرفاً دولتی قلمداد کردن قراردادهای نفتی است. در همین راستا، کشورها خود را به حمایت از سرمایه‌گذاری خارجی از طریق قراردادهای نفتی در قالب معاهدات دو یا چندجانبه متعهد کرده‌اند (شیروی، ۱۴۰۰: ۹۴).

بنابراین، قراردادهای نفتی ذاتاً یک‌جانبه از سوی دولت نیستند و نمی‌توان براساس این برداشت، سرمایه‌گذار خارجی را همواره طرف ضعیف تلقی کرد که اصل معقولیت صرفاً به حمایت

1. Self-enforced

2. Dutch disease

بیماری هلندی فرایندی است که طی آن شکوفایی در بخش منابع طبیعی به عقب‌ماندگی و کوچکی در بخش کالاهای قابل مبادله دیگر (جز منابع طبیعی) می‌انجامد. این فرایند منجر به افزایش تخصص در بخش منابع طبیعی و بخش‌های غیرقابل تجارت می‌گردد و اقتصاد را در برابر تکانه‌های مربوط به منابع، آسیب‌پذیر می‌سازد (Ismail, 2010: 4).

از او می‌پردازد. گاهی نیز دولت صاحب مخزن است که در معرض استثمار قرار دارد و نیازمند حمایت است. از این‌رو، اصل معقولیت بر روابط هر دو طرف قرارداد حاکم است.

۲.۲. دولتی بودن قراردادهای نفت و گاز

اصطلاح «قرارداد نفتی» به توافق‌نامه‌ای گفته می‌شود که معمولاً میان دولت و یک شرکت نفتی خارجی برای طراحی و اجرای پروژه‌ای با هدف اکتشاف و استخراج نفت و گاز در کشور میزبان منعقد می‌شود. ماهیت مشترک قراردادهای نفتی ناشی از هدف مشترک آن‌هاست که در پی ایجاد چهارچوبی حقوقی و نظام‌مند برای تولید نفت بوده و طرفین را در طول مدت قرارداد ملزم می‌سازد (Dolzer, 2018: 5). در نتیجه، در قراردادهای نفتی، یک طرف معمولاً دولت است که از طریق تأسیس شرکت ملی نفت به دنبال اعمال مدیریت در این حوزه است و طرف قراردادهای مزبور قرار می‌گیرد. از این‌رو، قراردادهای نفتی، به‌طور کلی قرارداد دولتی^۱ تلقی می‌شوند.

این قراردادها نباید در شمار قراردادهای اداری^۲ قرار گیرند تا سرنوشت آن‌ها به‌طور مطلق و بدون هیچ قید و شرطی به اراده حاکمیت وابسته نشود. اگرچه قراردادهای دولتی براساس قدرت عمومی دولت شکل گرفته‌اند، این قراردادها دارای عناصر کلیدی‌ای هستند که به‌واسطه آن‌ها، طرف دیگر قرارداد می‌تواند از سیطره این قدرت رهایی یابد و موضعی برابر میان دولت و سرمایه‌گذار برقرار شود. این عناصر که براساس اصل معقولیت شکل گرفته‌اند، با هدف کاهش تزلزل نامعقول قرارداد به نفع قدرت حاکمه و حمایت از سرمایه‌گذار تا حد امکان طراحی شده‌اند. مواردی مانند شرط داوری بین‌المللی که صلاحیت دادگاه‌های داخلی را برای رسیدگی به دعاوی ناشی از قرارداد محدود می‌کند، شرط قانون حاکم که ممکن است قانون کشور متبوع دولت نباشد و شرط ثبات که از اعمال قدرت حاکمیتی در تغییر قانون قرارداد جلوگیری می‌کند، همگی در جهت تحقق این هدف مؤثرند. به‌طور کلی، قراردادهای نفتی که دولتی محسوب می‌شوند، به‌دقت به اصل لزوم قراردادها پیوندخورده و از این راه به مصاف شناسایی قدرت یک‌جانبه دولت رفته‌اند (Dolzer, 2018: 43). بنابراین سرنوشت قراردادهای نفتی صرفاً به اراده یک‌جانبه دولت صاحب مخزن گره نخورده است. این قراردادها، قراردادهای اداری نیستند و بنابراین ماهیت آن‌ها، ضرورتاً یک‌جانبه و مطلق نیستند.

1. State contract

۲. قراردادهای اداری قراردادهایی هستند که سازمانی اداری برای ارائه خدمات و تأمین منافع عمومی با اشخاص حقیقی و حقوقی از سوی دیگر منعقد می‌کند و می‌تواند آن‌ها را یک‌جانبه برهم بزند.

۳.۲. ملی کردن و پرداخت غرامت براساس اصل معقولیت

ملی کردن به فرایندی یک جانبه گفته می شود که طی آن دارایی ها و سرمایه ها، اعم از داخلی یا خارجی، شامل انواع تأسیسات، تجهیزات و مانند آن ها، از بخش خصوصی داخلی یا سرمایه گذار خارجی به دولت منتقل می شوند. ملی کردن، بخشی از اقتصاد یا صنعت خاصی را در کشور هدف قرار می دهد و به انتقال مالکیت صنایع بزرگ از بخش خصوصی به بخش دولتی می انجامد (پیران، ۱۳۹۳: ۲۲۷). دخالت گسترده شرکت های نفتی بین المللی در امور داخلی کشورهای دارنده نفت، فقر این کشورها، جنبش های ضد استعماری و نامتوازن بودن قراردادهای نفتی، در نهایت به ملی کردن صنعت نفت در نقاط مختلف جهان انجامید. در این میان، توزیع ناعادلانه عواید بین شرکت خارجی و دولت، نقش پررنگی را ایفا می کند؛ به گونه ای که برخی از این نوع قراردادها تنها به ابزاری یک طرفه به نفع سرمایه گذاران تبدیل شده بودند. چنانکه در بررسی تطبیقی ملی کردن صنعت نفت در ایران و عربستان، عمده دلیل تفاوت شیوه برخورد دو کشور با این مسئله، تفاوت عایدی آن دو از درآمد بوده است. در ایران، افزون بر وجود تقاضای عمومی برای حاکمیت ملی بر منابع، دولت در پی حداکثر کردن سهم خود از عواید ناشی از منابع بود؛ در حالی که دولت عربستان به این دلیل که تقسیم درآمد حاصل از فروش نفت در سطح عادلانه ای در برابر آرامکو قرار داشت، آن را ملی نکرد (Mahdavi, 2014: 236). اصل معقولیت، ضمن ایجاد توازن میان منافع طرفین قرارداد، مانع زیاده خواهی یک طرف شده و قرارداد را در این راستا تعدیل می کند. قراردادهایی که به چنین ابزار یک طرفه ای تبدیل شده بودند به دلیل غیرعقلانی بودن محکوم به مصادره شدند.

دهه ۱۹۷۰ شاهد شدت مصادره و ملی کردن سرمایه گذاری های خارجی در کشورهای در حال توسعه بود. در نتیجه، ملی کردن محدودیتهایی برای فعالیت شرکت های خارجی ایجاد کرد؛ به گونه ای که گاهی سرمایه گذاری خارجی مطلقاً ممنوع شد و گاه نیز فعالیت در حوزه های معینی ممنوعیت یافت. در مواردی نیز تأسیس شرکت یا ایجاد شعبه و نمایندگی با محدودیتهایی روبه رو شد (شیروی، ۱۴۰۰ الف: ۵۰۳). در نهایت، گرایش شدید به ملی کردن فروکش کرد و کشورها با نیاز شدید به ورود سرمایه خارجی، دست به اقداماتی همچون تعدیل قوانین و مقررات و انعقاد معاهدات دوجانبه سرمایه گذاری^۱ زدند. ملی کردن در اسناد متعدد بین المللی در پرتو اصل حاکمیت ملی بر منابع طبیعی^۲ به رسمیت شناخته شد. اما ضمن پذیرش این اصل برای اعمال آن شروطی در نظر گرفته و بدین طریق بر احاله مطلق سرنوشت قراردادهای نفتی به اراده دولت دارنده نفت قیدهایی زده شد؛ اول اینکه، کشورهای دارنده نفت می بایست ضمن تعهد

1. Bilateral investment treaties

2. Principle of permanent sovereignty over natural resources

به رعایت توسعه پایدار، این اقدام را در جهت منافع ملت انجام دهند^۱ و به شرکت‌های نفتی بین‌المللی غرامت بپردازند.^۲ دوم اینکه، اقدامات مذکور بایستی مبتنی بر حسن نیت انجام شود.^۳ جمیع شرایط مذکور، مصادره را به وادی عقلانی بودن نزدیک کرد.

غرامت به سبب مصادره کردن سرمایه‌ها و قراردادهای منعقدشده، نخست براساس معیار هال^۴، به سرعت، کافی و به گونه‌ای مؤثر پرداخت می‌شد. از آنجا که پرداخت بر این اساس به جهت هنگامی غرامت و ناتوانی اقتصادی کشورهای سرمایه‌پذیر عملاً ملی کردن را با محدودیت روبه‌رو می‌کرد، بعدها معیار غرامت مناسب در اسناد بین‌المللی مورد اشاره قرار گرفت (Aiyub Kadir, 2017: 233). غرامت مناسب بر این اصل استوار است که پرداخت با نظر به وضعیت اقتصادی کشور صاحب مخزن انجام شود. این مهم و اعطای صلاحیت رسیدگی به دعاوی در این حوزه به دادگاه‌های داخلی، بیانگر این است که میزان پرداخت به قدر معقولی در مقایسه با اصل پرداخت غرامت کامل کاهش یافت. این رویکرد که ناشی از اعمال اصل معقولیت بود، بعدها طی موافقت‌نامه‌های دو یا چندجانبه سرمایه‌گذاری به روال اولیه بازگشت و پرداخت غرامت کامل و رسیدگی در خارج از دستگاه قضایی حکومت با توافقی‌های انجام‌شده، الزام قراردادی یافتند. اصل معقولیت است که به اقتضائات سیاسی و اقتصادی در برهه‌های زمانی خاص پاسخ می‌دهد. این اصل، شرایط عینی قراردادها و نحوه برخورد با مسائل رخ داده در آن‌ها را براساس نیازهای هریک از طرفین و مطابق با عقل و منطق تغییر داده است.

۳. مصادیق حاکمیت اصل معقولیت در قراردادهای نفتی

اصل معقولیت با برقراری توازن میان تمامی ویژگی‌های خاص قراردادهای نفتی، منافع طرفین را تضمین کرده و به تحقق عدالت قراردادی یاری می‌رساند. بی‌توجهی به اصل معقولیت در انعقاد و اجرای قراردادهای نفتی، ضمانت اجرایی دارد و این ضمانت چیزی جز ضمانت اجرا در حقوق تجارت بین‌الملل نیست. طرفین به سادگی مقابله به مثل می‌کنند. یک طرفه بودن قراردادهای نفتی

1. General Assembly resolution 1803 (XVII) of 14 December 1962, "Permanent sovereignty over natural resources" p1.

2. General Assembly resolution 1803 (XVII) of 14 December 1962, "Permanent sovereignty over natural resources", p4.

3. General Assembly resolution 1803 (XVII) of 14 December 1962, "Permanent sovereignty over natural resources", p8.

۴. کوردل هال، وزیر امور خارجه ایالات متحده، در سال ۱۹۳۸ در برخورد با مصادره اموال ایالات متحده در مکزیک، بیان داشت که مصادره نیاز به جبران سریع، کافی و مؤثر دارد (Aiyub Kadir, 2017: 232). از این رو، معیار مذکور به معیار هال معروف است.

آن هم به نفع شرکت سرمایه‌گذار، مبتنی بر اصل معقولیت نبود و در نتیجه، موجب شد کشورهای دارنده نفت آن‌ها را یکی پس از دیگری فسخ یا از طریق مذاکره با شرکت نفتی بین‌المللی تعدیل کنند. شروط نامعقول از سوی کشورهای دارنده نفت در نهایت به کاهش سرمایه‌گذاری‌های آتی شرکت‌های نفتی بین‌المللی منجر می‌شود و عدم رعایت اصل معقولیت و متحمل شدن زیان توسط آن‌ها، سبب کوچ سرمایه‌گذاران به کشورهایی با شرایط مناسب‌تر می‌گردد. در ادامه، نخست موضوع تعدیل قرارداد و سپس وابستگی قرارداد به میدان به عنوان نمونه‌هایی از کاربرد اصل معقولیت در قراردادهای نفتی بررسی خواهد شد.

۳.۱. تعدیل قرارداد

تعدیل در لغت به معنای راست کردن، تسویه و برابر کردن چیزی به چیز دیگر آمده است (دهخدا، ۱۳۷۳: ۵۷). معنای مدنظر اصطلاحی نیز از معنای لغوی آن دور نمانده است. تعدیل در اصطلاح به معنای تغییر شروط مصرح در قرارداد است که به سبب عواملی چون تغییر اوضاع و احوال، برهم خوردن توازن اقتصادی یا عدم امکان اجرا در شرایط جدید به وجود آمده رخ می‌دهد. به طور کلی، در حقوق سه دسته تعدیل وجود دارد: تعدیل قانونی، تعدیل قضایی و تعدیل قراردادی. تعدیل مورد بحث در این بخش، تعدیل قراردادی است که منشأ آن اراده و خواست مشترک طرفین است (رفیعی، ۱۳۸۶: ۱۱۵). تعدیل براساس اصل معقولیت و برای حفظ و بقای قرارداد رخ می‌دهد و نایستگی آن را خلاف اصل لزوم قراردادها تلقی کرد. به عبارت بهتر، در راستای اجرای تعهد قراردادی که بایستی ضرورتاً اجرا گردد، براساس این اصل گام برداشته می‌شود. اصل معقولیت، حدود و قلمرو این تعدیل را معین می‌کند و آن را در کنار اصل لزوم و نه مقابل آن قرار می‌دهد. در قراردادهای بالادستی نفت و گاز اصولاً به جهت استمرار، بایستی امکان تعدیل قراردادی به طرق مشخصی مقرر گردد.

درج شروط کاهش مخاطره^۱ در قراردادهای نفتی می‌تواند عامل تعیین‌کننده‌ای در موفقیت یا ناکامی دولت میزبان در اعمال صلاحیت قانون‌گذاری یک‌جانبه به منظور دستیابی به سهم بیشتری از ارزش پروژه باشد (Bowman, 2019: 745). بنابراین، درج این شروط ضمن ایجاد توازن معقول میان منافع طرفین و برقراری عدالت قراردادی، مانع از سهم‌خواهی یک‌جانبه یک طرف می‌شود. یکی از مهم‌ترین راهکارهای کاهش مخاطره درج تعدیل است که آن هم به روش‌های متنوعی ممکن است. در ادامه، به سه موضوع مذاکره مجدد، شرط ثبات مدرن و مقیاس متغیر پرداخته می‌شود.

1. Risk mitigation provisions

۳.۱.۱. مذاکره مجدد

مذاکره مجدد^۱ فرایندی است که در آن طرفین قرارداد، با رضایت متقابل خویش برخی مفاد قرارداد منعقدشده را از اعتبار ساقط می‌کنند و یا ضمن انحلال، مفاد جدیدی را جایگزین و یا شروط جدیدی را به قرارداد می‌افزایند. به‌طور کلی، شروط مذاکره مجدد سازوکاری برای ارزیابی دوباره روابط طرفین دانسته شده است که در پرتو تغییرات توافق اصلی رخ می‌دهد تا تغییرات شرایط موجود حین انعقاد قرارداد را با اوضاع و احوال حاضر تطبیق دهد. با توسل به مذاکره مجدد، تأثیر عواملی همچون شرایط فنی، اقتصادی، قانون‌گذاری و حتی نقص قراردادهای منعقدشده جبران می‌شوند (شیروی و شعبانی، ۱۳۹۱: ۱۸۳). مذاکره مجدد در قراردادهای سرمایه‌گذاری در حوزه تجارت بین‌الملل امری رایج است؛ چنانکه گفته شده حدود نیمی از این قراردادها از طریق مذاکره مجدد دستخوش تغییراتی می‌شوند (شیروی و شعبانی، ۱۳۹۱: ۱۶۸). ماده ۷-۱۶ مدل قرارداد نفتی مشارکت در تولید هند^۲ مقرر می‌دارد که در صورت وقوع هرگونه تغییر در قوانین، مقررات، مصوبات دولت و مقامات صلاحیت‌دار مرکزی یا محلی در زمینه مالیات بر درآمد یا عوارض گمرکی که منجر به تغییرات اساسی در منافع اقتصادی طرفین بعد از تاریخ لازم‌الاجرا شدن قرارداد شود، طرفین قرارداد باید با انجام رایزنی فوری، اصلاحات و تعدیل‌های لازم را در مفاد قرارداد اعمال کنند (Oyewunmi, 2011: 13). مذاکره مجدد را می‌توان رهیافتی برای تجمیع اصل حاکمیت اراده و تعدیل قرارداد براساس اصل معقولیت دانست؛ زیرا در این فرایند، تعدیل با توافق طرفین انجام می‌شود.

۳.۱.۲. شرط ثبات مدرن، بازگرداندن تعادل اقتصادی پیشین

از آنجاکه قراردادهای نفتی طولانی‌مدت هستند و قوانین و مقررات در گذر زمان تغییر می‌یابند، درج شرط ثبات^۳ به ثابت نگه‌داشتن مقررات حاکم بر قرارداد می‌انجامد تا از آثار منفی آن‌ها بر قرارداد و تعهدات ناشی از آن بکاهد. اقدام به منجمد ساختن قوانین و مقررات و بی‌اثر کردن تغییرات بعدی در آن‌ها، می‌تواند به بروز مشکلات بی‌شماری بینجامد؛ به‌ویژه در مواردی که یکی از طرفین قرارداد از اختیارات یا اقتدار دولتی برخوردار باشد (Fontain & De ly, 2006: 412). دولت از حق حاکمیت در وضع قوانین و مقررات به‌منظور حفظ منافع عمومی برخوردار است و

1. Renegotiation

۲. مدل قراردادهای نفتی هند از نوع مشارکت در تولید است که در سایت مدیریت کلی هیدروکربن (directorate general of hydrocarbons (DGH)) وزارت نفت و گاز طبیعی هند به آدرس زیر قابل دستیابی است:

<https://www.dghindia.gov.in/index.php/page?pageId=76&name=Downloads>

3. Stabilisation clause

صرف انعقاد یک قرارداد، نمی‌تواند مانع اعمال این حق یا موجب نادیده گرفتن حق حاکمیت او شود. ضرورت وضع قوانین به‌منظور صیانت از حقوق کارگران و حفاظت از محیط‌زیست انکارناپذیر است تا از نقض حقوق کارگران و ایجاد آلودگی‌های زیست‌محیطی توسط شرکت‌های بین‌المللی نفتی جلوگیری شود (شیروی، ۱۴۰۰: ۵۱۱). نباید چنین پنداشت که درخواست درج شرط ثبات همواره از سوی سرمایه‌گذاران خارجی مطرح می‌شود، بلکه گاه این خود دولت‌ها هستند که به‌منظور جذب سرمایه‌گذاری، پیشنهاد گنجاندن شرط ثبات در مفاد قرارداد را ارائه می‌کنند (Bowman, 2019: 749).

نارسایی‌های حقوقی و قراردادی شروط ثبات و عدم توازن آن‌ها، به پیدایش شروط ثبات متوازن^۱ یا متعادل انجامید. از سیر تغییر شروط یادشده برمی‌آید که در اجرای قراردادها و حفظ توازن آن‌ها، اصل معقولیت مورد توجه قرار گرفته است. از یک سو، دولت در اعمال و تغییر قواعد خود صلاحیت مطلق دارد و نمی‌توان آن را طبق قرارداد محدود ساخت و از دیگر سو، منطقی نیست که پیش‌فرض‌های قانونی مؤثر در جلب منفعت سرمایه‌گذار از قرارداد نفتی و حتی رغبت به انعقاد آن نادیده انگاشته شود و طبق اصل معقولیت باید منافع اقتصادی وی جبران گردد. شرط ثبات مدرن به‌عنوان نمودی از عقلانیت، جمع بین حقوق دولت میزبان و سرمایه‌گذار است. براساس این شروط، زمانی که تغییر در قوانین و مقررات بر منافع اقتصادی طرف قرارداد اثر بگذارد، طرفین بایستی در پی بازگرداندن شرایط اقتصادی به وضعیت سابق^۲ برآیند و در صورت بروز تغییر در حقوق و مقررات، طرفین باید به‌منظور تعیین راهکارهایی برای حفظ و تثبیت توازن اقتصادی، وارد مذاکره شوند. این شروط، در پی جلوگیری از تغییر قانون از سوی دولت نیستند، بلکه آثار اقتصادی ناشی از آن را هدف قرار می‌دهند (Oyewunmi, 2011: 8). در ماده ۱۲-۳۴ مدل قراردادی کشف و مشارکت در تولید قطر سال ۱۹۹۴، ذیل عنوان توازن قرارداد^۳ آمده است: «... وضعیت اقتصادی پیمانکار در چهارچوب قرارداد، براساس قوانین و مقررات لازم‌الاجرا در تاریخ لازم‌الاجرا شدن قرارداد بنیان‌گذاری شده است. توافق گردیده است که اگر قانون، فرمان یا مقررات آتی بر وضعیت اقتصادی پیمانکار تأثیر بگذارد - به‌ویژه در مواردی که عوارض گمرکی از ... درصد افزایش یابد - طرفین موظف‌اند در طول دوره قرارداد، با رعایت حسن‌نیت، برای یافتن راهکاری منصفانه که تعادل و توازن اقتصادی قرارداد را حفظ نماید، مذاکره کنند. در صورت عدم حصول توافق بر چنین روش منصفانه‌ای، هریک از طرفین می‌تواند موضوع را به داوری ارجاع دهد» (Oyewunmi, 2011: 8).

1. Equilibrium provision

2. Status qua ante

3. Equilibrium of the Agreement

۳.۱.۳. مقیاس متغیر

مقیاس متغیر به معیاری انعطاف‌پذیر گفته می‌شود که نسبت به افزایش یا کاهش متغیرهای ازپیش‌تعیین‌شده حساس بوده و براساس تغییرات آن‌ها دستخوش تغییر می‌شود. درج چنین معیاری در قراردادهای نفتی موجب برقراری تعادل میان منافع اقتصادی شرکت نفتی بین‌المللی و کشور دارنده نفت می‌گردد. به‌طورکلی، این متغیرها شامل نرخ تولید، هزینه‌ها و قیمت نفت می‌شوند و گاهی موقعیت میدان نیز در نظر گرفته می‌شود. سوددهی عملیات‌های نفتی در طول زمان بسته به متغیرهای مذکور تغییر می‌یابد و بهره‌گیری از مقیاس متغیر برای ایجاد توازن اقتصادی به‌صورت خودکار، نقش مؤثری در تحقق اصل معقولیت ایفا می‌کند. چنین معیاری افزون‌بر جلوگیری از کسب سود بادآورده^۱، مانع تحمیل هزینه‌های نامعقول در شرایطی می‌شود که سودآوری قرارداد در وضعیت نامطلوب قرار دارد.

نظام مالی قراردادهای نفتی می‌تواند در راستای افزایش سودآوری قرارداد، نسبت به کاهش یا افزایش متغیرهای مذکور، سه نوع واکنش نشان دهد. این واکنش‌ها ممکن است کاهشی، خنثی یا تصاعدی باشند. در نظام مالی کاهشی، سهم دولت از عواید کاهش می‌یابد؛ در نظام مالی خنثی، سهم دولت بدون تغییر و به همان میزان قبلی باقی می‌ماند و در نظام مالی تصاعدی، سهم دولت از عواید افزایش می‌یابد. باید بر این مهم پای فشرده که موارد گفته شده درباره نظام مالی قرارداد نمی‌تواند مبنای دقیقی برای ارزیابی باشد؛ برای مثال، اینکه گفته شود نظام کاهشی دور از واقعیات جدید بوده و نظامی قدیمی است، درست نیست؛ زیرا ممکن است دولت‌ها براساس دلایل قابل قبول و معقولی دست به این انتخاب بزنند (Eigen et al, 2012: 98). در نتیجه، این‌گونه نیست که در قراردادهای نفتی همواره شاهد شروطی یک‌طرفه به‌نفع دولت صاحب مخزن یا به‌نفع سرمایه‌گذار باشیم. مقیاس متغیر به‌صورت خودکار و براساس رعایت اصل معقولیت و شرایط حاکم بر قرارداد، منافع هریک از طرفین را تعدیل می‌کند. یکی از مهم‌ترین کاربردهای مقیاس متغیر، تعیین بهره مالکانه، پذیره نقدی، سود و دستمزد سرمایه‌گذار براساس شاخص «آر^۲» است.

۳.۱.۳.۱. بهره مالکانه^۳

در ابتدا، این بهره‌ها به‌صورت قیمتی ثابت تعیین و پرداخت می‌شد، ولی بعدها از طریق مقیاس‌های متغیر، از جمله میزان تولید، ریسک محدوده فعالیت نفتی، دشواری عملیات در محل و

-
1. Windfall profit
 2. R Index
 3. Royalty

شاخص «آر»، تعیین و پرداخت گردید؛ برای نمونه، در خلیج مکزیک نرخ بهره مالکانه براساس مقیاسی متغیر باتوجه به افزایش عمق آبی که چاه در آن حفر می‌گردد، تغییر می‌یابد (Eigen et al, 2012:82).

۳.۱.۳. پذیره نقدی^۱

در امتیازنامه‌های نوین کشور تایلند، این پذیره به صورت سالانه و براساس مقیاس متغیر نسبت به میزان تولید پرداخت می‌شد؛ بنابراین، ماهیت آن همچنان به عنوان بهره مالکانه باقی می‌ماند. مورد زیر نمونه‌ای از این معیار در امتیازنامه‌های مذکور است: (Gao, 1994:38) برای سطح تولید تا ۱۰۰۰۰ معادل بشکه نفت، پذیره نقدی ۰ درصد؛ برای تولید از ۱۰۰۰۰ تا ۲۰۰۰۰ معادل بشکه نفت، پذیره نقدی ۲۷٫۵ درصد؛ برای تولید از ۲۰۰۰۰ تا ۳۰۰۰۰ معادل بشکه نفت، ۳۷٫۵ درصد و برای تولید بیش از ۳۰۰۰۰ معادل بشکه نفت، ۴۳٫۵ درصد پذیره نقدی اخذ می‌شود.

۳.۱.۳. شاخص آر

براساس نسبت دریافتی‌های تجمعی پیمانکار به هزینه‌های نفتی تجمعی، دستمزد قرارداد تغییر می‌یابد. هرگاه نسبت مذکور کمتر از یک باشد، به این معنا که مجموع دریافتی پیمانکار کمتر از هزینه‌های انجام شده اوست، دستمزد وی براساس مقیاس متغیر و به منظور ایجاد تناسب و توازن میان منافع طرفین قرارداد افزایش می‌یابد. عکس این حالت در صورت بیشتر بودن دریافتی‌ها از هزینه‌های انجام شده رخ می‌دهد. جدول شاخص «آر» در بیشتر قراردادهای نفتی، از جمله قراردادهای مشارکت در تولید، امتیازی و خدماتی، مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ برای مثال، از سال ۲۰۰۵ به بعد، قراردادهای مشارکت در تولید در کشورهایی مانند پرو، قزاقستان، چاد و نیجریه، از این مدل بهره‌مند شده‌اند (خداپرست، ۱۴۰۱: ۹۳). در قرارداد مشارکت در تولید، دریافتی پیمانکار و دولت براساس مقیاس متغیر کنترل می‌شود. در این نوع قراردادها به جای تعیین دستمزد به ازای هر بشکه، درصد تقسیم سهم هریک از نفت سود^۲ تغییر می‌یابد؛ برای مثال، در قرارداد مشارکت در تولید چاد آمده است: «در صورتی که شاخص آر کمتر از ۲/۲۵ باشد، سهم دریافتی شرکت بین المللی نفت و چاد از نفت سود به ترتیب ۶۰ و ۴۰ درصد؛ در موردی که شاخص آر بین ۲/۲۵ و ۳ باشد، هریک ۵۰ درصد و چنانچه بیشتر از ۳ باشد، ۴۰ و ۶۰ درصد تعیین شده است» (Gableyba & Laporte, 2015: 7). همه مواردی که ذیل تعدیل قرارداد مطرح شد، قابل تجزیه و تحلیل براساس اصل معقولیت هستند. این مقیاس‌های متغیر که با هدف ایجاد تناسب

1. Bonus

2. Profit oil

میان برداشت عواید قرارداد توسط سرمایه‌گذار و دولت میزبان طراحی شده‌اند، ضمن جلوگیری از کسب سودهای بادآورده توسط سرمایه‌گذار، منافع وی را در زمان کاهش متغیرهایی مانند نرخ تولید تضمین کرده و از افت نرخ بازگشت سرمایه او جلوگیری می‌کنند.

۲.۳. پیوند قرارداد با واقعیت‌های میدان

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های قراردادهای نفتی، به‌ویژه قراردادهای توأم با اکتشاف، مواجهه با عنصر عدم قطعیت است. مطالعات مهندسی پایه، فعالیت‌هایی همچون لرزه‌نگاری، ثقل‌سنجی و حفر چاه‌های ارزیابی و توصیفی، همگی به اکتساب داده‌های ایستا^۱ می‌انجامد. انعقاد قرارداد براساس داده‌های ایستا مشکلاتی ایجاد خواهد کرد که در ادامه از آن بحث می‌شود. اگرچه قرارداد برای آغاز باید به داده‌های مذکور متکی باشد، اما پایداری و اثربخشی آن تنها در صورتی تضمین می‌شود که در طول بهره‌برداری، از داده‌های پویا^۲ استفاده شده و براساس آن‌ها عمل گردد. با مخازن و میادین نفتی باید به‌مثابه موجودی زنده برخورد کرد^۳. با پیشروی در عملیات بهره‌برداری، اطلاعات نسبت به واقعیت مخزن و شرایط آن کامل‌تر می‌گردد. بعد از شروع مرحله تولید و در ضمن آن است که اطلاعات به‌روز می‌شود. از آنجاکه ممکن است داده‌های کسب‌شده، با آنچه از داده‌های ایستا به‌دست آمده است، تفاوت‌های عمیقی داشته باشد، لازم است قرارداد بر واقعیت‌های میدان متکی گردد. همین امر، نامتعارف بودن حذف مرحله بهره‌برداری توسط پیمانکار در قانون نفت ۱۳۵۳ و در ادامه آن در انواع قراردادهای بیع‌متقابل بعد از انقلاب را به اثبات می‌رساند. در ادامه، از فعالیت‌های بهبود و افزایش ضریب بازیافت، محاسبه معقول هزینه‌های انجام‌شده و شکستن مجزاسازی مالی بحث می‌شود.

۱.۲.۳. فعالیت‌های بهبود و افزایش ضریب بازیافت

فعالیت‌های بهبود^۴ و افزایش ضریب بازیافت^۵ به‌طورکلی، به فعالیت‌هایی گفته می‌شود که به‌منظور افزایش تولید از مخزن انجام می‌گردد. با برداشت نفت و گاز از مخازن رفته‌رفته فشار درون مخزن کاهش یافته و در نتیجه، موجب کاهش نرخ تولید می‌شود. از این‌رو، درحالی‌که فشار مخزن کاهش یافته، بخش اعظم نفت درجا در مخزن باقی مانده و تولید نمی‌شود (سجادیان و

1. Static data

2. Dynamic data

۳. براساس بند پ ماده ۱۱ مصوبه IPC، پیمانکار در دوره بهره‌برداری موظف است باتوجه به اطلاعاتی که از حضور در بهره‌برداری میدان کسب می‌کند، به ارائه پیشنهاد طرح‌های اصلاحی با هدف حفظ ظرفیت، بهبود و یا افزایش بازیافت اقدام کند.

4. Improved oil/gas recovery

5. Enhanced oil/gas recovery

همکاران، ۱۳۹۳: ۳۷۵). با انجام فعالیت‌های مذکور می‌توان با افزایش تولید، کاهش رخ داده را جبران کرد و در راستای افزایش کارایی اقتصادی قرارداد گام برداشت. از دیدگاه تحلیل‌گران بین‌المللی اقتصادی حقوق، اصل معقولیت، دارای کارایی اقتصادی است (رفیعی و باقریان، ۱۴۰۰: ۱۰۵) و تعهد به فعالیت‌های بهبود و افزایش ضریب باز یافت توسط شرکت سرمایه‌گذار و درج آن در قراردادهای نفتی، نمودی از حاکمیت اصل معقولیت بر قراردادهای مذکور است. در مصوبه^۱ مربوط به شرایط، ساختار و الگوی قراردادهای بالادستی نفت و گاز، این مسئله پیش‌بینی شده و پیمانکار موظف به انجام فعالیت‌های یاد شده است. این فعالیت‌ها می‌توانند در طول قراردادهای اکتشاف، توسعه و بهره‌برداری، در مراحل توسعه و بهره‌برداری یا براساس قراردادی جداگانه و مستقل انجام شوند. انجام فعالیت‌های اصلاحی، از جمله موارد یاد شده، اقداماتی مناسب در راستای رعایت اصل معقولیت محسوب می‌شود؛ با این حال، در این اقدامات، اهمیت جلب توجه سرمایه‌گذاران از طریق ایجاد انگیزه مالی مناسب نباید نادیده گرفته شود. به علت وجود ریسک‌هایی، از جمله «ریسک نوسان قیمت نفت خام، قابلیت‌های میادین و تأثیر اجرای این فناوری‌ها، آماده بودن و هزینه مواد تزریقی، نیاز به سطح بالای فناوری و سرمایه‌گذاری بیشتر از پروژه‌های متعارف، زمان بر بودن پروژه‌های افزایش ضریب باز یافت نفت و ریسک‌های محیط‌زیستی» (ابراهیمی و شیدائی آشتیانی، ۱۴۴: ۲۹۷)، بازپرداخت هزینه‌ها و دستمزد استحقاقی باید به صورت منطقی و متعارف در قرارداد تضمین شود. از آنجاکه به باور نگارندگان، در قراردادهای جدید نفتی ایران براساس مصوبه^۱ مذکور پس از اتمام بازه قرارداد، تنها هزینه‌ها و دستمزدهای انباشته شده تا بازه^۲ اتمام^۱، پرداخت می‌گردد و چنین اقداماتی معمولاً در سال‌های میانی و پایانی دوره قرارداد رخ می‌دهد، فرصت کافی برای دریافت دستمزد فعالیت‌های انجام شده وجود ندارد.

۲.۲.۳. محاسبه معقول هزینه‌های انجام شده

قراردادهای نفتی با عدم قطعیت‌های فراوانی روبه‌رو هستند که ریسک مرتبط با قرارداد را افزایش می‌دهد. این عدم قطعیت‌ها می‌تواند ناشی از عوامل متنوعی باشد، از جمله رفتار میدان نفتی و عملکرد پیمانکاران فرعی؛ برای مثال، فرض کنید میزان ماده^۳ سمی دی‌هیدروژن سولفید در مخزن بیش از مقدار پیش‌بینی شده باشد و ایجاد تغییراتی در برخی بخش‌های تأسیسات روزمینی ضرورت یابد. تغییر شرح کارها در قراردادهای فرعی پیمانکاری به دلایل متعدد نیز، موجب افزایش هزینه می‌گردد و توازن قرارداد را علیه شرکت سرمایه‌گذار برهم می‌زند. مواردی که گذشت، هزینه‌های سرمایه‌گذار را بالا می‌برد؛ چنانچه سقف هزینه‌های سرمایه‌ای پیش از قرارداد و براساس داده‌های ایستا تعیین شده باشد، به گونه‌ای که هیچ افزایش هزینه‌ای را نپذیرد و بالتبع

بازپرداختی در مورد آن انجام نشود، موجب ورود ضرر و زیان به شرکت‌های نفتی سرمایه‌گذار خواهد شد. این مسئله در قراردادهای بیع‌متقابل که اصطلاحاً دارای سقف هزینه‌های سرمایه‌ای است، امری رایج بود و هزینه‌های مازاد بر سقف تعیین‌شده شرکت‌های نفتی در قرارداد محاسبه و بازپرداخت نمی‌شد. بنابراین، وجود این ریسک، این انگیزه را در پیمانکاران تقویت می‌کند که هزینه‌های سرمایه‌ای را بیشتر و سطح تولیدی را که باید بدان متعهد باشند، کمتر نشان دهند تا از این طریق ریسک‌های موجود را پوشش دهند (صابر، ۱۳۹۸: ۲۶۳). پس از آن، موکول کردن تعیین سقف این هزینه‌ها به بعد از برگزاری مناقصات فرعی نیز کارساز نبود و موجب پیچیدگی بیشتر مسائل شد. در قراردادهای نفتی جدید به‌منظور انکای قرارداد به واقعیت میدان، این مسئله از طریق تصویب برنامه کاری و بودجه سالیانه و پیدایش مبحثی تحت عنوان سقف باز هزینه‌های سرمایه‌ای^۱ تا حدود زیادی برطرف شد.^۲

۳.۲.۳. شکستن مجزاسازی مالی براساس اصل معقولیت

«مجزاسازی مالی»^۳، چنانکه از ترجمه تحت‌اللفظی آن برمی‌آید، درپی کشیدن نوعی حصار است؛ حصاری که به‌منظور تفکیک نظام مالی و تعهدات ناشی از انواع قراردادهای منعقدشده توسط یک شخص ایجاد می‌شود. کشور اندونزی در دوران اوج تنظیم‌گری سرمایه‌گذاری خارجی در منابع طبیعی خود، نظریه مجزاسازی مالی را برقرار و اجرا کرد. براساس این نظریه، هر قرارداد، نظام مالی مختص خود را دارد و نمی‌توان مالیات و سایر تعهدات ناشی از یک قرارداد را با هزینه‌ها و سرمایه‌گذاری‌های قرارداد دیگر جبران کرد. از این‌رو، در مواردی که یک شرکت نفتی چندین قرارداد را منعقد کرده باشد، هزینه‌های ایجادشده در یک ناحیه قراردادی قابل انتقال به ناحیه قراردادی دیگر نیست. شرکت‌های نفتی همواره این محدودیت ناشی از مجزاسازی مالی را مانعی جدی تلقی کرده و در نتیجه، اعتراض‌هایی را برای حذف این مقرر به شرکت پرتامینا^۴ ارائه کرده‌اند (Gao, 1994: 78).

یکی از عوامل افزایش ریسک در قراردادهای نفتی، منوط کردن پرداخت هزینه‌های اکتشاف به مرحله دستیابی به تولید است. اعمال حصار مالی یادشده مانع از آن می‌شود که هزینه‌های اکتشافی قراردادی که به تولید منجر نشده است، در قراردادهای بعدی محاسبه گردد.

1. Open capex

۲. بند «ل» ماده یک تصویب‌نامه، سقف باز را این‌چنین تعریف کرده است: سقف باز هزینه‌های سرمایه‌ای Open Capex انعطاف‌پذیر بودن میزان هزینه‌های سرمایه‌ای نسبت به رفتار و واقعیت‌های میدان، تحولات واقعی بازار در چهارچوب برنامه مالی عملیاتی سالانه تصویب‌شده و همچنین نیاز به سرمایه‌گذاری‌های ضروری بعدی برای بهبود راندمان و بهره‌وری میدان.

۳. Ring fencing

۴. Pertamina

به‌همین ترتیب، هزینه‌های ناشی از عدم کشف نفت در یک مخزن نمی‌تواند از محل درآمدهای حاصل از مخزن موفق دیگر جبران شود و حتی این هزینه‌ها در محاسبات مالیاتی پروژه‌های موفق بعدی نیز به‌عنوان هزینه‌های قابل قبول قابل احتساب نخواهد بود. در صورت شکسته شدن حصار مالی و مالیاتی میان قراردادهای، یکی از ویژگی‌های متمایز قراردادهای نفتی - یعنی تحمیل مخاطره بسیار سنگین به سرمایه‌گذار - تاحدی تعدیل می‌شود و در نتیجه، قرارداد به‌سوی توازن و تعادلی بیشتر، در راستای تحقق اصل معقولیت هدایت می‌گردد. هم‌اکنون جهان به‌سوی شکستن این حصار (مجزاسازی مالی) و ادغام^۱ نظام مالیاتی و هزینه‌های سرمایه‌ای مذکور روی آورده است.^۲ این اقدام که با هدف افزایش سوددهی قرارداد انجام می‌شود، موجب گسترش امکان انجام عملیات‌های اکتشافی و توسعه‌ای می‌گردد. اتخاذ این روش، بستگی به تصمیم دولت در انتخاب میان سودی کمتر اما سریع، یا سودی بیشتر اما دیر هنگام در آینده دارد (Babatola, 2014: 3)؛ زیرا این شیوه در مراحل اولیه موجب کاهش سهم سود دریافتی کارفرما و در عوض، افزایش نرخ بازگشت سرمایه^۳ پیمانکار می‌شود. برخی کشورها برای رفع این عدم توازن، حصار و تفکیک مالی یادشده را شکسته‌اند؛ به‌گونه‌ای که برای مثال - اگر سرمایه‌گذار در عملیات اکتشاف یک منطقه به نتیجه نرسد، امکان انعقاد قرارداد دیگری را تحت شرایطی مناسب به او اعطا می‌کنند.^۴

نتیجه

در پژوهش پیش‌رو تلاش شد تا اصل معقولیت به‌عنوان اصلی حاکم بر انواع قراردادهای نفتی، به‌رغم تمایز آن‌ها نسبت به سایر قراردادها و تنوع انواع قراردادهای یادشده، مورد شناسایی و بررسی قرار گیرد. امروزه قراردادهای نفتی بیش‌ازپیش بر مبنای عقلانیت و با شروطی متوازن منعقد می‌شوند. با تکیه بر این اصل، پذیرش ریسک‌ها و مسائل نوظهور در فرایند اجرای چنین

1. Consolidation

۲. برای دیدن قابلیت روش تعدیل رینگ فنس (ادغام) به‌منظور افزایش سوددهی قرارداد، ر.ک:

Babatola, awoniyi. (2014) Ringfencing of investment spending and its implications on the profitability of exploration and production projects, SPE Nigeria annual international conference and exhibition.

3. Rate of Return (ROR)

۴. در این راستا، در تبصره دوم بند «ب» ماده ۶ مصوبه هیأت وزیران در خصوص شرایط عمومی، ساختار و الگوی قراردادهای بالادستی نفت و گاز که در اصلاحات بعدی حذف شد، آمده بود: «واگذاری بلوک دیگر اکتشافی به طرف دوم قرارداد، در صورت عدم کشف میدان یا مخزن تجاری، با همان شرایط قرارداد منعقد قابل شرط است». درحقیقت، طبق بند مذکور، برای واگذاری بلوک دیگر به سرمایه‌گذاری که به‌رغم هزینه هنگفت موفق به کشف نفت نشده بود، براساس منطق و انصاف اولییتی در نظر گرفته می‌شد.

پروژه‌های بزرگی معقول‌تر می‌شود. لازمهٔ عقلانیت این است که ریسک یا مخاطره بر دوش کسی قرار گیرد که بیشترین کنترل را بر آن دارد، و در صورتی که هیچ‌یک از طرفین چنین کنترلی بر مخاطره نداشته باشد، متعارف‌ترین راهکار، تقسیم و تحمل آن توسط هردو طرف قرارداد است. اعمال اصل معقولیت با هدف حمایت از هردو طرف قرارداد و با تأکید بر ماهیت دولتی - نه صرفاً اداری - قراردادهای نفتی و نیز عدم اتکا به ارادهٔ صرف دولت، پایان‌بخش تصور یک‌جانبه بودن ذاتی این قراردادهاست. این اصل در پی جلوگیری از تبدیل قرارداد نفتی به ابزاری صرف برای تضمین منافع تنها یک طرف قرارداد است و به همین دلیل، قراردادهایی که کاملاً یک‌جانبه و به‌نفع سرمایه‌گذار تنظیم شده بودند، به‌طور منطقی محکوم به مصادره شدند. از سوی دیگر، دولت صاحب مخزنی که با درج شروطی سختگیرانه در قرارداد از منافع سرمایه‌گذار می‌کاهد، در نهایت با انزوای اقتصادی و کوچ سرمایه‌گذاران روبه‌رو خواهد شد. گرایش به ادغام نظام مالی و مالیاتی قراردادهای منعقدشده با یک شخص یا در نظر گرفتن شروط مناسب برای سرمایه‌گذار زیان‌دیده در قرارداد نفتی، نشان‌دهندهٔ تلاش کشورهای سرمایه‌پذیر نفتی برای معقول‌تر ساختن قراردادهای نفت و گاز است. این اقدام‌ها با هدف کاهش مخاطرات متعدد این قراردادها و ایجاد بستری برای تحقق اصل معقولیت انجام می‌شوند. اگرچه این قراردادها همواره تا اندازه‌ای با اصل مذکور در ارتباط بوده و از آن تأثیر پذیرفته‌اند، واقعیات عینی آن‌ها تا حدودی مبتنی بر عقلانیت و عرف بوده و به‌منظور برقراری عدالت و توازن قراردادی تنظیم شده‌اند. کشورهایی که با کمبود سرمایه‌گذاری در حوزهٔ نفت و گاز و مسائلی مانند ناترازی انرژی روبه‌رو هستند، باید هرچه بیشتر تلاش کنند تا توازن قراردادهای نفتی را برقرار سازند و به توافقی برد-برد با سرمایه‌گذاران دست یابند. با بررسی بندهای قراردادهای مختلف، از جمله مشارکت در تولید، امتیازی و خدماتی، درمی‌یابیم که جلوه‌هایی از اصل مذکور، به‌ویژه در نظام مالی و مالیاتی این قراردادها، به چشم می‌خورد. یکی از مهم‌ترین نمونه‌های اصل معقولیت، در نظر گرفتن شروط کاهش مخاطره، از جمله اعمال تعدیل است. شرط ثبات مدرن و فرایند تغییر و پیدایش آن و جمع میان حقوق سرمایه‌گذار و دولت میزبان، از برجسته‌ترین نمونه‌های اعمال اصل معقولیت در این قراردادهاست. افزون بر اینکه نمی‌توان صلاحیت دولت در وضع قوانین را به‌موجب تعهدات قراردادی محدود ساخت، براساس اصل معقولیت و از طریق شرط ثبات مدرن، آثار منفی ناشی از تغییرات قانونی و مقرراتی دولت بر منافع اقتصادی سرمایه‌گذار جبران می‌شوند. به‌منظور اعمال اصل معقولیت، قرارداد باید بر واقعیت‌های میدان متکی باشد. ضروری است که با میدان نفتی به‌عنوان موجودی زنده برخورد شود و شرایط حاکم بر قرارداد به‌طور منطقی با ویژگی‌ها و شرایط میدان هم‌راستا گردد. محاسبهٔ معقول هزینه‌های انجام‌شده، بدون در نظر گرفتن سقف هزینه‌های

سرمایه‌ای برای بازپرداخت و همراه با نظارت کافی بر تصویب برنامه و بودجه سالانه، نمونه‌ای راهگشا در این زمینه است.

از آنجا که پژوهش حاضر بر اثبات حاکمیت اصل معقولیت بر قراردادهای نفتی متمرکز است، پیشنهاد می‌شود جنبه دیگری از این اصل، یعنی تأثیر آن بر فرایند رسیدگی به اختلافات ناشی از قرارداد و تفسیر مفاد آن، مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد.

بیانیه نبود تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که تعارض منافع وجود ندارد و تمام مسائل اخلاق در پژوهش را شامل پرهیز از دزدی ادبی، انتشار و یا ارسال بیش از یک بار مقاله، تکرار پژوهش دیگران، داده‌سازی یا جعل داده‌ها، منبع‌سازی و جعل منابع، رضایت ناآگاهانه سوژه یا پژوهش‌شونده، سوء رفتار و غیره، به‌طور کامل رعایت کرده‌اند.

قدردانی

نگارندگان بر خود لازم می‌دانند از داوران گرامی بابت ارائه نظرات سودمند، صمیمانه تشکر کنند.

منابع

- ابراهیمی، نصرالله؛ شیدائی آشتیانی، نوید (۱۴۰۰). «بررسی الزامات حقوقی و قانونی برای طراحی الگوی قراردادی مناسب پروژه‌های EOR/IOR». *مطالعات حقوق انرژی*، شماره ۲.
- DoI: 10.22059/jrels.2022.294855.333
- ایرانپور، فرهاد (۱۴۰۱). *تحلیل حقوقی قراردادهای نفتی*. تهران، انتشارات مجد.
- پیران، حسین (۱۳۹۳). *مسائل حقوقی سرمایه‌گذاری بین‌المللی*. تهران، انتشارات گنج‌دانش.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۳). *لغت‌نامه دهخدا*. جلد چهارم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- رفیعی، محمدتقی؛ باقریان، امیر (۱۴۰۰). «اصل معقولیت در حقوق قراردادهای ایران». *مجله حقوق اسلامی*، شماره ۷۰، ص ۷۷-۱۰۹. در:
- https://hoquq.iict.ac.ir/article_248352.html (۱۵ تیر ۱۴۰۳)
- رفیعی، محمدتقی (۱۳۸۶). *تعدیل قرارداد با مطالعه تطبیقی؛ حقوق مدنی تطبیقی*. تهران، انتشارات سمت.
- خداپرست، ناصر (۱۴۰۱). *قراردادهای جدید نفت‌وگاز ایران (IPC)*. تهران، نشر میزان.
- خلیفه، محمود؛ سجادیان، ولی‌احمد؛ محمدی، امیررضا (۱۳۹۳). *راهنمای جامع مهندسی نفت؛ زمین-شناسی نفت، اکتشاف، حفاری، تولید*. تهران، انتشارات کتاب آوا.
- شرایط عمومی، ساختار و الگوی قراردادهای بالادستی نفت‌وگاز، مصوب ۱۳۹۵/۵/۱۳ هیأت وزیران.
- شیروی، عبدالحسین (۱۴۰۰ الف). *حقوق تجارت بین‌الملل*. تهران، انتشارات سمت.
- ____ (۱۴۰۰ ب). *حقوق نفت‌وگاز*. تهران، نشر میزان.

- شیروی، عبدالحسین؛ شعبانی جهرمی، فریده (۱۳۹۱). «مذاکره مجدد در قراردادهای سرمایه‌گذاری نفتی». فصلنامه مطالعات اقتصاد انرژی، شماره ۳۴، ص ۱۸۴-۱۶۱. در: <https://www.magiran.com/p1115539> (۴ تیر ۱۴۰۳)
- صابر، محمدرضا (۱۳۹۸). بیع متقابل در بخش بالادستی نفت و گاز. تهران، نشر دادگستر.
- صادقی، محسن (۱۳۸۴). جستاری در بنیادهای علم حقوق: اصول حقوقی و جایگاه آن در حقوق موضوعه. تهران، نشر میزان.
- قنواتی، جلیل؛ حیدری، مزده؛ کریمی، حسین (۱۳۹۸). «متعارف‌بودن به مثابه اصل حقوقی در حقوق قراردادها». دوفصلنامه حقوق تطبیقی، شماره ۱۵، ص ۳۸-۳. DOI: 10.22096/law.2020.40435
- کاتبی، آیه؛ امرایی، آذین (۱۴۰۰). «بررسی تطبیقی اصل معقولیت در حقوق ایران - و ccs,dcfr,pecl,upicc,cisg». نشریه مطالعات علوم سیاسی، حقوق و فقه، شماره ۷، ص ۱۷۸-۱۵۵. در: <https://civilica.com/doc/1686222> (۱ مهر ۱۴۰۳)
- کاظم‌پور، جعفر (۱۳۸۹). «بررسی تطبیقی حمایت از طرف ضعیف‌تر قرارداد در ایتالیا و دکتین نامعقول بودن در ایالات متحده آمریکا». مجله حقوق دادگستری، شماره ۷۴، ص ۱۸۹-۱۳۹. DOI: 10.22106/jlj.2010.11170
- لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۹۸). تعهدات. تهران، گنج‌دانش.
- موحد، محمدعلی (۱۳۸۶). درس‌هایی از داوری‌های نفتی. تهران، نشر کارنامه.

References

- Aiyub Kadir, Y. (2017). *Hull Formula and Standard of Compensation for Expropriation in Postcolonial States*, Kanun Jurnal Ilmu Hukum. Vol.19.No.2, pp. 231-248. <https://jurnal.usk.ac.id/kanun/article/view/7061> (Accessed 2 September 2024)
- Babatola, A. (2014). *Ringfencing of Investment Spending and its Implications on the Profitability of Exploration and Production Projects*, SPE Nigeria annual international conference and exhibition. pp. 1-12 DOI: 10.2118/172439-MS
- Bowman, J. (2019). *Risk mitigation in international petroleum contracts*. Georgetown Journal of International Law, Vol. 50.No. 4, pp. 745-788. <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/geojintl50&div=25&id=&page> (Accessed 20 September 2024)
- Ebrahimi, N., & Shidaei Ashtiani, N. (2021). *Analysis of the Legal Requirement for Designing an Appropriate Model Contract for EOR/IOR Projects*. Journal of Energy Law Studies, (2). DOI: 10.22059/jrels.2022.294855.333[in Persian]

- Eigen, P.; Karoon, C.; Mcleod, H.; Maples, S.; Sirleaf, J.; Leone, S.; (2012). *oil contracts: how to read and understand them*, Open oil. https://www.academia.edu/26070993/How_to_read_and_understand_the_m_OIL_CONTRACTS (Accessed 20 September 2024)
- Dehkhoda, A. A. (1994). *Dehkhoda Dictionary* (Vol. 4). Tehran: University of Tehran Press. [in Persian]
- Directorate general of Hydrocarbons (2024). *NELP Model PSCs*, <https://www.dghindia.gov.in/index.php/page?pageId=76&name=Downloads> (Accessed 29 October 2024)
- Dolzer, R.(2018). *petroleum contracts and international law*, oxford: oxford university press.
- Egypt oil and gas group. (2022). *The art of agreements, petroleum contracts*. <https://egyptoil-gas.com/features/the-art-of-agreements-petroleum-contracts> (Accessed 22 September 2024)
- Ferrari, Franco (2008). *The CISG and its Impact on National Legal Systems*, GmbH, Munich: Sellier European Law Publishers.
- Fontaine,M.; De ly,F. (2006). *Drafting international contracts:An analysis of contract clauses*,Ardsey: transnational publishers Publication.
- Gab-Leyba, G.; Laporte, B. (2015). *Oil Contracts, Progressive Taxation and Government Take in the Context of Uncertainty in Crude Oil Prices: The Case of Chad*, Études et Documents, Vol.25.No5, pp. 1-28. <https://shs.hal.science/halshs-01217417/> (Accessed 1 October 2024)
- Gao, Z. (1994). *International Petroleum Contracts*, Kluwer Law Publication.
- General Assembly resolution 1803 (XVII) of 14 December 1962, "Permanent sovereignty over natural resources" <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/general-assembly-resolution-1803-xvii-14-december-1962-permanent> (Accessed 29 October 2024)
- General Conditions, Structure and Model of Upstream Oil and Gas Contracts*. (2016). Approved by the Council of Ministers on 2016-08-03. [in Persian]
- Ghavvati, J., Heidari, M., & Karimi, H. (2019). *To be Reasonable as a Legal Principle in Contract law*. Journal of Comparative Law, (15), pp. 3–28. DOI: 10.22096/law.2020.40435 [in Persian]
- Guriev, S.; Kolotilin, A.; Sonin, K. (2013). *Determinants of Nationalization in the Oil Sector:A Theory and Evidence from Panel Data*. The Journal of Law, Economics, & Organization, Vol.27.No.2, pp. 301-323. DOI: 10.1093/jleo/ewp011.
- Iranpour, F. (2022). *Legal Analysis of Petroleum Agreements*. Tehran: Majd Publications. [in Persian]
- Ismail,k. (2010). *The Structural Manifestation of the 'Dutch Disease': The Case of Oil Exporting Countries*, International monetary fund working

- paper. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp10103.pdf> (Accessed 1 October 2024)
- Katebi, A., & Amrayi, A. (2021). *A Comparative Study of the Principle of Reasonableness in Iranian Law and CESL, DCFR, PECL, UPICC, CISG*. Studies of Political Science, Law and Jurisprudence, (7), pp. 155–178. Retrieved from: <https://civilica.com/doc/1686222> (Accessed: 2024-09-23) [in Persian]
- Kazempour, J. (2010). *A Comparative Study of Protecting the Weaker Party in Contracts in Italy and the Doctrine of Unconscionability in the United States*. Judiciary Law Journal, (74), pp. 139–180. DOI: 10.22106/jlj.2010.11170 [in Persian]
- Khalifeh, M., Sajjadian, V. A., & Mohammadi, A. R. (2014). *Comprehensive Guide to Petroleum Engineering: Petroleum Geology, Exploration, Drilling, Production*. Tehran: Ava Book Publications. [in Persian]
- Khodaparast, N. (2022). *Iran's New Petroleum Contracts (IPC)*. Tehran: Mizan Publications. [in Persian]
- Langaroudi, M. J. (2019). *Obligations*. Tehran: Ganj-e Danesh Publications. [in Persian]
- Mahdavi, P. (2014). *Why do leaders nationalize the oil industry? The politics of resource expropriation*, journal of Energy Policy, Vol.75, pp. 228–243. DOI: 10.1016/j.enpol.2014.09.023
- Movahed, M. A. (2007). *Lessons from Oil Arbitrations*. Tehran: Karnameh Publications. [in Persian]
- Oyewunmi, T. (2011). *stabilisation and renegotiation clauses in production sharing contracts: Examining the problems and key issues*, oil, gas and energy law intelligence journal, Vol.9.No.6, pp. 276-284. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2776677 (Accessed 29 October 2024)
- Piran, H. (2014). *The Law of International Investment*. Tehran: Ganj-e Danesh Publications. [in Persian]
- Rafiei, M. T. (2007). *Contract Adjustment with a Comparative Study*. Tehran: SAMT Publications. Retrieved from: https://hoquq.iict.ac.ir/article_248352.html (Accessed: 2024-06-05) [in Persian]
- Rafiei, M. T., & Bagherian, A. (2021). *The Principle of Reasonableness in Iranian Contract Law*. Islamic Law Journal, (70), pp. 77–109. [in Persian]
- Saber, M. R. (2019). *Buy-Back Contracts*. Tehran: Dadgostar Publications.
- Sadeghi, M. (2005). *An Inquiry into the Foundations of Legal Science: Legal Principles and Their Place in Positive Law*. Tehran: Mizan Publications. [in Persian]

- Shiravi, A. H. (2021 a). *International Trade Law*. Tehran: SAMT Publications. [in Persian]
- _____. (2021 b). *Oil and Gas Law*. Tehran: Mizan Publications. [in Persian]
- Shiravi, A. H., & Shabani Jahromi, F. (2012). Renegotiation in Oil Investment Contracts. *Quarterly Journal of Energy Economic Review*, (34), pp. 161-184. Retrieved from: <https://www.magiran.com/p1115539> (Accessed: 2024-06-24) [in Persian]

